

УДК 595.7

КУЙБИДА

Віктор Віталійович,

канд. біол. наук, доцент, директор
Ін-ту фізичного виховання і
природознавства ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

ГЛОБА

Ольга Федорівна,

канд. іст. наук, доцент
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ НАРОДНИХ НАЗВ ПТАХІВ

У статті здійснено аналіз робіт присвячених збору і окремим поясненням народних назв представників класу Птахи Aves у працях І. Верхратського, М. Шарлеманя, І. Турянина, Н. Никончука, І. Марисової та ін. Простежений взаємозв'язок між процесами утворення орнітонімів, виникненням топонімів і антропонімів.

В статье осуществлен анализ работ по сбору и некоторым объяснениям народных названий представителей класса Птицы Aves в работах И. Верхратского, Н. Шарлеманя, И. Турянина, Н. Никончука, И. Марисовой и др. Установлена взаимосвязь между процессами возникновения орнитонимов, топонимов и антропонимов.

This article reveals the works analysis concerned with the collection and explanation of folk names for the representatives of the class Aves in works of Verkhratsky I., Sharlemanya M., Turyanyna I., Nikonchyka N., Marisova I. and others. It was process of ornitonyms, toponyms and anthroponyms formation.

Постановка проблеми.

В основу сучасної орнітології були покладені народні знання про птахів, набуті шляхом життєвого та виробничого досвіду пращурів. Одним із найбільших розділів народних знань є назви тварин. Майже все населення користувалося, користується і буде користуватися народними назвами у

повсякденному житті, так як не всі люди знають наукову термінологію. До того ж частина народних назв птахів є зрозумілішою та вдалішою, ніж наукові. Народні орнітоніми в основному дають точне уявлення про зовнішність, поведінку, спосіб живлення птахів, особливості розмноження, фізіологію тварин. Однак, комплексний аналіз історії вивчення народних назв птахів у науковій літературі відсутній, тому зазначена тема статті є актуальною.

Виклад основного матеріалу.

Термін орнітоніми походить від гр. *ornis* «птах» і вживається у значенні назви птахів. Українські народні орнітозами – безцінна і невичерпна скарбниця народної мудрості і досвіду, своєрідний сплав і результат багатовікових спостережень та узагальнень різних поколінь людей. Орнітофауна України налічує біля 416 видів птахів. Деяких представників орнітофауни у простонародді впізнають чи можуть дати їм певні характеристики на основі:

- побачених птахів – частіше домашніх, синантропних, перелітних, рідше у природних біотопах. У давнину птахів зображували на наскальних малюнках, пергаменті, вишивали на рушниках, одязі, подушках, а сьогодні розміщують фотографії чи малюють у книгах, атласах, мультфільмах, кінофільмах, комп'ютерній мережі; різьблять на дереві, корі; роблять із глини, дерева, металу, соломи чи трав, тіста, як обрядові чи ритуальні речі, обереги, дитячі іграшки тощо;

- почутих розповідей – у дитячому війці із пісеньок, віршиків, оповідань, скоромовок, повільномовок, казок, загадок, шарад, легенд, повір'їв та ін. різновидностей дитячого фольклору. У шкільному та дорослому віці джерелом інформації про птахів є уроки, лекції, радіо та телепередачі; народні зоологічні знання на основі спілкування з мисливцями, рибалками, пастухами, бджолярами та ін., народних прикмет, легенд, міфів. Деяка інформація про птахів зафіксована у географічних назвах, антропонімах, етніонімах, які походять від орнітонімів, народних уявленнях, замовляннях, релігійних сюжетах тощо;

- зіграних у рольових дитячих іграх, – наприклад, про перепелицю, сороку, яструба; обрядових дійствах, – підкидання жайворонка із тіста на свято Сорок святих та ін.;

- за їх співом у природі, на основі імітацій голосів птахів манками, свистками, деякими музичними інструментами, – наприклад, старовинним музичним інструментом бугаєм, який має схожі звуки із птахом *Бугаєм* *Botaurus stellaris L.* Іноді у народі знають птаха за співом, і не знають який він;

- за використанням домашніх і мисливських птахів як джерела їжі, елементів одягу, різноманітних прикрас, предметів побуту із пір'я, подушками, одіялами, перинами тощо.

За даними, проведеного нами анкетування, із 416 видів птахів України народ знає біля 30, а окремі групи людей (мисливці, рибалки, пасічники та ін.) ще біля 32. На переконання А. П. Голубєва, раніше люди чітко розрізняли птахів [10, с. 3–4]. У творах багатьох письменників, особливо І. С. Тургенєва, М. О. Некрасова, десятки назв птахів. Але ж вони не навчалися на природничих факультетах університетів. Проте, основи природничих знань мають бути звичною ознакою будь-якої освіченої, культурної людини. Сьогодні доводиться жалкувати, що більшість міських людей впізнають не більше одного-двох десятків, переважно крупних, птахів.

На основі робіт професійних дослідників тварин, зокрема – М. Шарлемань «До фавни Переяславщини» (1919) [33]; А. П. Маркевич, К. І. Татарко «Російсько-українсько-латинський зоологічний словник» (1983) [24]; М. А. Воїнственський «Птахи» (1984) [8]; Г. В. Фесенко, А. А. Бокотей «Птахи України» (2002) [32]; Г. Г. Гаврись, А. М. Полуда, В. Г. Домашлінець та ін. «Птахи України під охороною Бернської конвенції» (2003) [23] можна прослідкувати зміну статусу орнітонімів з рангу наукових до народних і їх повернення до наукових назв у подальших роботах. Дані таблиці переконують, що між фондом народних назв птахів та науковими орнітонімами раніше відбувався взаємообмін і цей процес триває й сьогодні.

**Ротація наукових та народних назв деяких птахів у різні періоди
XX століття**

Латинська назва виду	Наукова назва виду					
	за М. Шарлемань „До фавни Переяславщини” (1919)	за М.А.Воїнственський, О.Б. Кістяківський „Визначник птахів УРСР” (1962)	за А.П.Маркевич, К.І.Татарко „Російсько-українсько-латинський зоологічний словник” (1983)	за М.А.Воїнственський „Птахи” (1984)	за Г.В.Фесенко, А.А.Бокотей „Птахи України”(2002)	за Г.Г.Гавриць, А.М.Полуда, В.Г.Домашнінець та ін. "Птахи України під охороною Бернської конвенції" (2003)
1	2	3	4	5	6	7
Gallinago gallinago L.	Баранчик-крехтун	Бекас Capella gallinago L.	Бекас звичайний, баранчик	Бекас	Баранець звичайний	Бекас
Numenius arquata L.	Кульон великий Numenius arquatus L.	Кроншнеп великий Numenius arquata L.	Кроншнеп великий, кульон	Кроншнеп великий	Кульон великий	Кроншнеп великий
Falco subbuteo L.	Підсоколик білозерець Hypotriorchis subbuteo L.	Чеглок Falco subbuteo L.	Підсоколик, чеглик	Чеглок	Підсоколик великий	Чеглок
Buteo lagopus Brünn	Мишоїд-зимняк Archibuteo lagopus Brunn.	Зимняк (мишоїд) Buteo lagopus Brünn	Канюк мохноногий, зимняк Buteo lagopus Pontop.	Мишоїд-зимняк	Зимняк	Зимняк
Accipiter nisus L.	Яструб горобятник	Яструб малий	Яструб перепелятник, перепелятник	Яструб малий	Яструб малий	Яструб малий
Accipiter gentilis L.	Яструб голубятник Astur palumbarius L.	Яструб великий Accipiter gentilis L.	Яструб тетерев'яник, тетерев'яник, яструб великий	Яструб великий	Яструб великий	Яструб великий
Fringilla coelebs L.	Зябок	Зяблик	В'юрок зяблик, зяблик	Зяблик	Зяблик	Зяблик
Delichon urbica L.	Щурик міський Chelidon urbica L.	Ластівка міська Delichon urbica L.	Міська ластівка оперенонога	Ластівка міська	Ластівка міська	Ластівка міська
Lanius collurio L.	Сорокач терновий Euphonia collurio L.	Сорокопуд-жулан Lanius collurio L.	Lanius cristatus L. Сорокопуд жулан, жулан	Сорокопуд-жулан	Сорокопуд терновий	Сорокопуд-жулан
Oriolus oriolus L.	Вивільга Oriolus galbula L.	Іволга Oriolus oriolus L.	Вивільга звичайна	Іволга	Вивільга	Іволга
Anthus trivialis L.	Пікавка лісова	Щеврик лісовий	Щеврик лісовий	Щеврик лісовий	Щеврик лісовий	Щеврик лісовий
Sitta europea L.	Смозик	Повзик	Повзик	Повзик	Повзик	Повзик
Aegithalos caudatus L.	Хвостівка	Синиця довгохвоста	Довгохвоста синиця	Синиця довгохвоста	Синиця довгохвоста	
Luscinia luscinia L.	Соловій	Соловейко східний	Соловей звичайний	Соловей східний	Соловейко східний	Соловейко східний
Erithacus rubecula L.	Рудячок	Малинівка (вільшанка)	Вільшанка, малинівка	Малинівка або вільшанка	Вільшанка	Вільшанка

Продовження таблиці 1.

1	2	3	4	5	6	7
Phoenicurus phoenicurus L.	Рудохвістка	Горихвістка звичайна	Горихвістка звичайна	Горихвістка звичайна	Горихвістка звичайна	Горихвістка звичайна
Oenanthe oenanthe L.	Іванчик-каміняр	Камінка звичайна	Кам'янка звичайна	Камінка звичайна	Кам'янка звичайна	Кам'янка звичайна
Prunella modularis L.	Плетнівка	Завирушка лісова	Завирушка лісова	Тинівка лісова	Тинівка лісова	Тинівка лісова
Merula merula L.	Кос	Дрізд чорний	Дрізд чорний, кіс	Дрізд чорний	Дрізд чорний	Дрізд чорний

Значний вклад у створення української орнітологічної номенклатури зробив відомий природознавець, лінгвіст, голова математично-природописно-лікарської секції наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка І. Верхратський. У шести випусках «Початки уложення...» народні назви птахів є: у 2-му – 161 таксономічних одиниць та 476 народних орнітонімів на їх позначення; у 4-му – 39 та 61; у 5-му – 66 та 115; і у 6-му – 107 та 349, відповідно [2–6]. Всього він описав біля 373* видів та родів птахів (*у кожному наступному випуску деякі види доповнювалися) і зібрав біля 1000 народних назв птахів. Кожен орнітонім в роботі супроводжується топонімом, де записана народна назва птаха.

Розглядаючи проблему географії поширення народних назв птахів, І. Верхратський писав «Плиску білу Motacilla alba зовуть в Бережанщині: «Сирватка»; тую назву стрів я також в Милошовичах коло Наварії під Львовом. На Буковині зовуть плиску чи пастушка «Чобаник» – в Ананьєвщині також: «Чабан», «Чабаник» (в обоих сторонах народ южноруский стикає ся з Румунами!). Дятел Picus – або як говорять в декотрих околицях Галичини и в многих України *ятель* (від *яти, имати*) – зоветься в Стрийщині коло Синевідска : «Клюйдереве» тоже и в Коломийщині» [7, с. 4]. Деякі птахи мають численні народні назви, інші – декілька, є й такі, що маже не помічені народом. Причини цих особливостей називництва і сьогодні не з'ясовані, хоч вони цікавили дослідників здавна «Рівно трудно єсть одвітити на питанє, чому декотрі звірята або рослини мають такь розличні и численні назви, тим часом інші скрізь по цілій южній Руси однако именують ся. Соловія зовуть скрізь *соловієм*, дрозда *дроздом*, коса *косом*, чижа *чижем* и т.п. Як богатою однакож єсть людова номенклятура малесенької птички *Troglodytes parvulus*! Більш

сорока названій найшов я доселі межі людом на того чепурненького втиркуна, о котрім наш селянин сміючись каже, що «то не птах, от лишень зазнака». Дуже численні назви дає наш люд також птицям: *Motacilla alba* и *Vanellus cristatus*» [7, с. 4].

На думку І. Верхратського, не всі народні назви є вдалими, точними, об'єктивними та придатними для ужитку в науці та серед народу. Щодо орнітонімів він зазначив «И так пр. *Cypselus arus* окрім не конче удатної назви: «**Чорна Ластівка**» не має имени у Галицького люду; тим часом на Полісся (в околицях Радомисла) люд називає того пташка хорошими назвами: „**Серпорізка**”, „**Серпик**”, а коло Каменця Подільського: «**Серпокрил**», „**Серпокрилик**” від косих, серповатих крил и витятого вилковатого хвоста. *Anas acuta*, хоть и лучає ся а Галичині, не має тут назви; коло Києва же зовуть єї дуже удатно: «**Шилохвостиця**» – *Otis tetrah* має в Херсонщині окрім назви: «**Стрепет**» також и прехороше прозванне: «**Перкоша**» [7, с. 5].

Переходячи з одного покоління до іншого з певної території до іншої, назва птаха змінювалася, іноді до невпізнанності «...назва *Ivolga* (*Oriolus galbula*) після околиць: **Ива, Ева, Ивиль, Илова, Игова, Елень, Гивінь, Гивир, Ивула, Ивова, Евник, Гивило, Ивол, Ивила, Евола, Вольга, Филігон, Филюга, Филіга!**) [7, с. 5]. Повний спектр народних назв тварин має важливе значення не лише для систематики і номенклатури, лінгвістики а й для багатьох інших галузей знань. Частина народних назв птахів записана у інших роботах І.Верхратського «Знадоби для пізнання угорськоруских говорів» (1902), «Зоологія на низші кляси шкіл середніх» (1906), «Нові знадобы номенклятури і термінольогії природописної, народної, збирані між людьми» (1908) [1]. Навіть сьогодні це чи не найвагоміші праці в українській науковій літературі із зазначеної проблематики.

На основі власних матеріалів та аналізу 38 літературних джерел своїх попередників М. В. Шарлемань видає «Словник зоологічної номенклатури. Частина І. Назви птахів» (1927 р.) [34]. Микола Васильович уклав його в 1919 р.

У 1926 р., після редагування словника, за участі С. Паночіні, М. Щербини, О. Курило, працю довелось переробити за абетковим порядком і подати латинські назви за капітальною працею д-ра Е Гартерта (E. Hartert Die Vögel der paläarktischen Fauna, Berlin, 1903–1924). Старі латинські назви, як відмічено в передмові, було залишено у відповідних місцях як синоніми. До ухваленої української назви також додавалися синоніми. Вони у значній мірі з'ясовують генезис самого орнітоніма. Знаючи одну з поширених народних назв, читач легше знаходить відповідну наукову. Загалом у роботі наведено біля 517 назв таксонів та понад 1845 українських орнітонімів. Значна кількість народних назв запозичена з «Початки уложення...» І Верхратського, де серед птахів із найчисельнішими народними назвами він особливо виділяє три види: **Волове очко** *Troglodytes troglodytes* L., **Плиска біла** *Motacilla alba* L., **Чайка** *Vanellus vanellus* L. Загальну кількість народних орнітонімів на позначення Плиски та Чайки І.Верхратський не зазначив, а для Волового очка знайшов їх понад 40. У „Словнику...”М.В.Шарлеманя ми нарахували значно більше народних орнітонімів на позначення цих та інших птахів.

До першої групи (40 і більше назв) можна віднести такі види: **Кропивник, або Волове очко** *Troglodytes troglodytes* L.,– 80 народних назв; **Дятел великий строкатий** *Dendrocopos major* L. – 61; **Іволга, або Вивільга** *Oriolus oriolus* L. – 48; **Одуд** *Upupa epops* L. – 47; **Плиска біла** *Motacilla alba* L. – 46. Варто зазначити, що за кількістю народних орнітонімів у першу трійку не потрапили Чайка і Плиска, а Дятел відчутно випереджає Іволгу, Одуда та Плиску.

До другої групи (20 і більше назв) належать: **Крячок річковий** *Sterna hirundo* L. – 36; **Чайка, або Чибіс** *Vanellus vanellus* L. – 32; **Горлиця** *Streptopelia turtur* L. – 29; **Деркач** *Crex crex* L. – 27; **Костогриз** *Coccothraustes coccothraustes* L. – 27; **Індик** *Meleagris* L. – 25; **Яструб малий** *Accipiter nisus* L. – 21; **Вальдшнеп, або Слуква** *Scolopax rusticola* L. – 20; **Зяблик** *Fringilla coelebs* L. – 20; **Камінка звичайна** *Oenanthe oenanthe* L. – 20; **Перепел** *Coturnix coturnix* L. – 20.

До третьої групи (до 20 назв) входять: **Дрімлюга** *Caprimulgus europaeus* L. – 18; **Повзик** *Sitta europea* L. – 18; **Сорокопуд сирій** *Lanius excubitor* L.– 18; **Ластівка берегова** *Riparia riparia* L. – 16; **Куріпка сіра** *Perdix perdix* L. –12; **Пугач** *Bubo bubo* L. – 11; **Синиця велика** *Parus major* L. – 11; **Соловейко східний** *Luscinia luscinia* L. –10; **Шпак звичайний** *Sturnus vulgaris* L. – 5; **Качка** (різні види) *Anas* L. – 4-8; **Орлан білохвостий** *Haliaeetus albicilla* L. – 2; **Очеретянка велика** *Acrocephalus arundinaceus* L. – 3; **Курочка водяна** *Gallinula chloropus* L. – 1 та багато інших.

До четвертої групи (народні назви в словнику відсутні, але для деяких видів вони зустрічаються в інших джерелах) входять: **Беркут** *Aquila chrysaetos* L. – 0; **Боривітер степовий** *Cerchneis naumanni* Fleisch. – 0; **Жайворонок малий** *Calandrella cinerea* Gm. – 0; **Журавель** *Grus* L. – 0; **Куріпка біла** *Lagopus lagopus* L. – 0; **Лебідь малий** *Cygnus bewickii* Yarr. – 0; **Могильник** *Aquila heliaca* Sav.– 0; **Сич волохатий** *Aegolius funereus* L. – 0; **Сорока** *Pica* Briss – 0; **Щеврик лучний** *Anthus pratensis* L.– 0 та інші.

Серед птахів, для яких М.В.Шарлемань не вказує жодної народної назви, є крупні – **Могильник, Беркут, Журавель, Лебідь**; середні – **Боривітер, Сорока**; та дрібні – **Жайворонок, Щеврик**. Для цих видів чи родів інші автори зазначають нечисленні народні орнітоніми, наприклад: **Беркут** – *гавер* [30]; **Боривітер степовий** – *борака, пустулька* [30]; **Журавель** – *веселик* [25-28]; *висьолик* [11]; *веселик, василець, віщун, клекотень, бусел* [21]; **Сорока** – *білобока, злодійка, скрекотуха, скриготуха* [21; *відьма* [11; *хмола, хмолак* [30]; **Сич волохатий** – *думенець, шпурикар* [30].

Незначна кількість народних назв на позначення деяких птахів або їх відсутність зумовлені тим, що **Могильників, Лебедів, Журавлів, Сорок** легко ідентифікувати за їх яскравими видовими характеристиками. Іншу групу птахів важко виокремити серед решти представників роду чи родини, тому саме для них у народі не знайшлося потрібних зоонімів, хоч для інших видів вони є. Так, на території України у родині **Жайворонкові** *Alaudidae* є 9 видів. Серед них щонайменше три-чотири види дуже схожі і широким загалом не розрізнялися і

не впізнаються сьогодні. Тому для виокремленого із групи виду **Жайворонка** **малого** народних відповідників немає, а для родини та інших видів є, наприклад: **Жайворонок** *Alaudidae* – *жайворонокъ*, *дзяворонокъ*, *шкаворонокъ*, *жайвіпъ* [3]; *жорванокъ*, *жальворонокъ* (*жалькотить* або *жаркотить*), *дзяворонокъ* [6]; *верхоляк*, *посмітюшок*, *трепещук*, *подорожник*, *сусідка*, *веснянка*, *чубарик*, *заворонок* [21]; **Жайворонок** лісовий *Lullula arborea* L., *смітюхъ*, *посмітюшокъ*, *посмітюха*, *Гелавець*, *келавець*, *шкаворонок* зимовий, *чорніта* [3]; *чукурлій*, *чукурлій лісовий*, *чукурдель*, *молибі* [5]; *велсгурка* [7]; *дзвоник* [7]; *верхоляк* [25-28]; *бучарак*, *шмондяк* [30]; **Жайворонок** польовий *Alauda arvensis* L., *шкаворонокъ* *весняний*, *орачь*, *веснівка*, *підбороздня* [3]; *джеворонок*, *підборозня* (*підборознята*), *зайворонок*, *жайворонка*, *жайворошок* [7]; *богастійник*, *богостійник* [11]; *планичарь*, *утичар*, *чеверляк* [30]; **Жайворонок** чубатий, або *Посмітюха* *Galerida cristata* L. *подорожникъ* [6]; *чукурділь*, *чикирдей*, *чупудрій*, *чуприндій*, *чукурлій*, *чорнітка*, *ціцібенька*, *черніта*, *чернітиха*, *кочубей*, *кочубейка*, *смітюха*, *посмітюха*, *чортполох* [7]; *чубатый* *шкаворонок* [1]; *барбачія* [11]; *посмітюха*, *бігунчик*, *путичник* [30].

Схожа ситуація із видом **Щеврик** лучний *Anthus pratensis* L., для якого М.В. Шарлемань не записав народних назв, а вони є на позначення інших щевриків: **Щеврик** гірський, або альпійський *Anthus spinoletta* L. *полонинка* [7]; *верхоляк* [11]; *лалиця*, *линдяк* [30]; **Щеврик** лісовий *Anthus trivialis* L., *чикулинка*, *вершинюкъ*, *верхолякъ* [3]; *снирка* [6]; *верхоляк*, *вершинюк* [11]; *буковчик*, *утичар*, *цвірінчак* [30]; **Щеврик** польовий *Anthus campestris* L., *цвірінюха* [30].

Невелика кількість народних назв характерна для рідкісних на території України, нічних птахів, наприклад: **Сич** волохатий, **Беркут**, **Могильник**, **Куріпка біла**, хоч і тут є винятки. **Щеврик** гірський, або альпійський *Anthus spinoletta* L. на території України гніздиться лише в Карпатах, а взимку трапляється в Кримських горах проте ми нарахували у роботах І.Верхратського та І. Турянина чотири народних орнітоніми на позначення цього виду.

Отже, М.В.Шарлемань суттєво доповнив списки народних назв птахів, взятих із словника свого визначного попередника. Як зазначалося вище, І.Верхратський у словнику описав 373 таксономічні одиниці і зібрав 1001 народний орнітонім, а М.В.Шарлемань 517 та 1845, відповідно. Таким чином фонд народних орнітонімів від словника до словника зріс у 1,8 разів. З невідомих нам причин Микола Васильович деякі орнітоніми попередника не включив до свого словника, тобто не використав його у повній мірі. Зокрема у роботі М.В.Шарлеманя для **Курочки водяної** вказаний лише 1 орнітонім *курочка* (Шарлемань), а у І.Верхратського їх – 6 (*водяна курочка, болотаня курочка, дика курочка* [3]; *сліпичка* [6]; *курочка сімената, сіменатка* [7]); для **Куріпки сірої** вказано 12 орнітонімів, проти 16 у І. Верхратського – *куропатла, курапатва, куропья, куріпка* [3]; *карапатка, орябка піша* [5]; *підколотникъ* [6]; *кріпка, кріпки* [7]; *куріпка, куроата, куроатка, куроатла, куроатра, курока* [1]; для **Очеретянки великої** 3 та 4, відповідно – *очеретянка, тростянка* [3]; *тростинка, очеретниця* [6]; для **Могильника** М.В.Шарлемань не записує жодної народної назви, але у І.Верхратського є орнітонім *білас* [7].

Багатоваріантність народних природничих назв і термінів зумовлена різними чинниками. На нашу думку, суттєвими є ті ознаки чи властивості рослини, тварини, хвороби, географічного явища, місця добування мінералу або речовини тощо, на які в першу чергу була звернута увага, помічена їх виразність, яскравість, визначальність. Для тварин дані народом назви в багатьох випадках дають точне уявлення про їх зовнішність, поведінку, спосіб життя, голос, живлення, гніздування тощо. Показовими у цьому відношенні є народні назви єдиної із співучих птахів, яку з повним правом можна віднести до водоплавних, **Оляпки звичайної** *Cinclus cinclus* L, відомої на Закарпатті і описаної І.Туряниним як *білогрудець, коловодник, рінник, ледівник, пронурка, лікіцар, лікіцарик* тощо [30]. Із цих народних назв складається народна енциклопедія птаха, а з неї – ми дізнаємося про систематичне положення виду: птах належить до ряду **Горобцеподібних** *Passeriformes* (*водяний горобець*);

воло і груди в оляпки білі (*білогрудець*); ноги сильні з видовженою цівкою, ніби у високорослого солдата гайдука (*гайдук*); коли пташка у швидкому струмку розставляє крила, то течія притискає її до дна, а якщо вона складає крила, немов би гайдучка, вода викидає її тіло на поверхню солдатиком. Тому в стоячу воду або річку з повільною течією птах не пірнає (*гайдучок*); оляпка має вагу 50-80 г, а розмірами вона як дрізд, якого в народі називають *кісом* (*водний кіс, выдній кыс*); оляпка мешкає біля води переважно вздовж струмків (*коловодник, водняк*); віддає перевагу ріняному, тобто всипаному гравієм березі влітку (*рінник*), або льоду і кризі взимку (*ледівник*); живиться, пірнаючи на дно, де збирає поживу (*пронурник, нурко*).

Одна із зазначених народних назв, на думку І.Туриянина, стала основою для виникнення топоніма „*Лікіцар, лікіцарик* – назви, поширені в Перечинському, Великоберезнянському, частково у Свалявському районах та в місцях поселення південних слов'ян . До всього цього є ще й село Лікіцари в долині гірського потічка, що своє найменування явно дістало від народної назви оляпки, точніше багатьох її особин. Таку назву селу дав не хто інший як місцевий люд” (30, с. 64).

Значний внесок у вивчення поліської народної лексики зробили автори книги „Лексика Полісся”, яка вийшла у видавництві „Наука” в 1968 р. У ній зібрані тематичні словники поліських діалектів, які охоплюють землеробську, ботанічну, бджолярську та ін. термінології. Записи народних назв за орнітологічною програмою були зроблені у 67 населених пунктах Білоруського та Українського Полісся та для порівняння – у 16 пунктах лісостепової зони, яка межує із південною межею Полісся. Народні назви птахів записані в словнику Н.В. Никончука [22]. У передмові до книги відповідальний редактор М.І.Толстой відмічає, що це єдиний словник, поряд із словником з бджільництва, де повно представлена лексика зі східної частини українського Полісся. За повнотою матеріалу його можна вважати першим у цій галузі обласним орнітологічним словником, тоді як цінна картотека народних назв диких тварин, складена Р.В. Булатовою, не була підготовлена і оброблена як

словник [22, с. 10]. За нашими підрахунками у словнику Н.В. Никончука записано 191 видових та родових латинських назв птахів і біля 440 наукових та народних орнітонімів.

На Харківщині народні орнітоніми вивчав – С.О.Шапаренко, а світ пернатих Чернігівщини у назвах представили в короткому етимологічному словнику-довіднику „Світ пернатих Чернігівщини у назвах” (1998 р.) І.В.Марисова та В.М. Бойко [21]. Перше видання словника, який охопив 266 орнітонімів, було здійснено у 1994 р. із назвою „Чому ми їх так називаємо?” У другому виданні етимологічного словника-довідника було розглянуто 270 видових нормативних назв. Наукові орнітоніми тут супроводжуються 552-ма діалектними назвами.

Автори зазначають, що „походження багатьох назв тварин не можна пояснити простою мотивацією їх значення. Якщо назви таких тварин, як *широконіска, шилохвіст, горихвістка, костогриз, снігур, рябчик* тощо мотивовані іншими словами (*широкий і ніс, шило і хвіст, горить і хвіст*) і тому цілком зрозумілі, то назви інших – нерідко залишаються зовсім неясними. Дійсно, чому, наприклад, вівця називається *вівцею*, а іволга – *іволгою*? А справа в тому, що виникнення таких слів належить до глибокої давнини, і до нашого часу ці слова втратили минулі зв'язки з іншими словами. Крім того, в процесі розвитку мови змінюється звуковий вигляд слів, змінюються і їхні значення” [21, с. 3].

Високої оцінки заслуговує класифікація орнітонімів, яку запропонували автори [21, с. 24-27]. Всі назви тут розділені на декілька груп. Перша – праслов'янські назви: *ворон, орел, журавель, кулик, зозуля, сова, сорока, чайка, сойка* та ін. Усі вони мали первісну мотивацію, яка з часом була втрачена і зараз вони сприймаються як семантично невмотивовані. Орнітоніми *сойка, соя* у процесі мовного розвитку втратили прозорість своєї внутрішньої форми, і тільки шляхом етимологічного аналізу вдається встановити його

зв'язок із спорідненими словами *сіяти, сяти, присоє*, мотивовані яскравим кольором оперення птаха.

Другу групу складають запозичення із інших мов: до неї автори відносять такі орнітоніми як *баклан, беркут, сапсан, турухтан* – з тюркських; *балобан, лелека* – з турецької; *фазан* – з латинської; *фламінго* – з італійської; *ремез, дупель, гаршнеп, вальдшнеп* – з німецької; *завирушка, оляпка, щоголь* – з російської. Походження цих назв іноді можна з'ясувати шляхом буквального перекладу: *вальдшнеп* – „лісовий кулик”, *кроншнеп* – „вінценосний”, *баклан* – „дика гуска”, *фазан* „птах з ріки Фазіс”. Найбільшу групу, особливо серед народних орнітонімів, складають структурно і семантично мотивовані назви із прозорим значенням. Це найменування, які відбивають характерні властивості птахів, або ж в їх основі лежать інші характеристики: голос – *гагара, деркач, квак, пищуха, сич, фіфі, цвіркун* та ін.; колір оперення – *зеленяк, чорниш, рябчик* та ін.; незвичайна будова дзьоба – *товстоніс, криводзьоб, лопатоніс* тощо.

Четверта, значно менша, група орнітонімів „утворена за принципом непрямої номінації (тобто в їх основі лежать властивості інших реалій, які лише асоціативно пов'язуються з птахами). Ряд назв птахів є результатом народноетимологічного переосмислення (етимологізуються, як правило, слова запозичені чи звуконаслідувального походження з затемненою, стертою внутрішньою формою, бо слова мотивовані легше сприймаються і відтворюються носіями мови, ніж слова, позбавлені мотивації)” [21, с. 27]. Так з'явилися народні назви: *коньок* (літ. – канюк), *грип* (літ. – гриф), *бажант* (літ. – фазан), *блискавка* (літ. – плиска); орнітоніми співзвучні з антропонімами – *юрко, яків, грицик* та ін.; певними професіями. родом занять, соціального статусу людей – *рибалка, швачка, косар, чоболтар* та ін.; пов'язані з повір'ями, легендами, народними переказами – *віщун, веселик, душа татарська, пташачий король, ключниця* та ін.

Через чотири роки, у 2002 р., Г.В.Фесенко та А.А.Бокотей видають „Анотований список українських наукових назв птахів фауни України”, який стає в основу для виходу їх польового визначника „Птахи фауни України” у цьому ж році [31-32]. У обґрунтуванні вибору українських наукових назв та систематичному списку птахів України автори вводять у науковий обіг, раніше відкинуті українські народні та уточнені наукові орнітоніми: *пiрникoза, чепура, косар, чирянка, попелюх, пухiвка, крех, ягнятник, пiдсоколик, тетерук, глушець, орябок, хохiтва, пiсочник, чоботар, коловодник, набережник, брижач, слуква, баранець, грицик, крячок, серпокрилець, жовна, посмiтюха, вивiльга, пронурок, волове очко, тинiвка, кропив'янка, золотомушка, трав'янка, кам'янка, скеляр, вiльшанка, пiдкоришник, щедрик* та ін.

У роботі звернута увага на те, що одна із численних народних назв птахів, яка яскраво характеризує певну таксономічну одиницю, може стати номенклатурною назвою в певній мові. Натомість, інша особливість біології цього ж виду, лягає в основу наукової назви у іншій мові. Деякі наукові орнітоніми можуть регресувати до діалектних назв, а потім їх знову реанімують до попереднього статусу. Так, назви ряду птахів **Пірникозоподібні** Podicipediformes, родина **Пірникозові** Podicipedidae та рід **Пірникоза** Podiceps в анотованому списку українських назв птахів фауни України 2002 р. Г.Фесенка та А.Бокотей віднесені до наукових [31]. У короткому етимологічному словнику-довіднику І. Марисової та В. Бойко (1998 р.) [21], статті І.Турянина (1996 р) [30] *пiрникoза* – діалектна назва птаха **Норець** [21, с. 42]. У польовому визначнику І.Марисової та В.Талпош (1984 р.) [20], книзі М.Воїнственського та О.Кістяківського (1962 р.) [8] цей рід має назву **Норець**, у словнику української мови Б.Грінченка (1907 р.1909 р. з посиланням на І.Верхратського) [25-28, с. 570] *норець* –“Родъ утки: нырокъ *Mergus albellus*”, а *пiрникoза* – нырокъ, чомга *Podiceps cristatus* [25-28, с. 187].

За деякими назвами птахів можна визначити географію їх поширення, характер біогеоценозу мешкання виду, місце де здійснено опис виду тощо, наприклад: **Горобець хатній** *Passer domesticus* L., **Жайворонок польовий**

Alauda arvensis L., **Синиця московка** *Parus ater* L., **Страус африканський** *Struthio camelus* L., інші вказують на зовнішній вигляд або розмір – **Лелека білий** *Ciconia ciconia* L., **Качка сіра**, або **Нерозень** *Anas strepera* L., **Лебідь малий** *Cygnus dewickii* Yarr., **Орлан-білохвіст** *Haliaeetus albicilla* L., **Дятел трипалий** *Picoides tridactylus* L., чи спосіб живлення – **Осоїд** *Pernis apivorus* L., **Мухоловка строката** *Ficedula hypoleuca* Pall.

На основі зібраних народних назв птахів та інших тварин у 2003 р. ми здійснили їх аналіз у системі народної природничої термінології [18], а в 2005 р. запропонували дещо розширену, уточнену та деталізовану з точки зору біології, класифікацію народних орнітонімів у статті „Народні назви птахів» [19]. У роботі зроблено акцент на аналіз біологічних характеристик птахів, та їх відображення в семантично прозорих народних орнітонімах. У 2005 році побачив світ „Словник символів культури України” [29], де В.В.Куйбіда проаналізував взаємозв'язки народних назв ворони, голуба, горлиці, жайворонка, журавля, зозулі, квочки, крука, курки, ластівки, лебедя, лелеки, орла, півня, птаха, сови, сокола, солов'я із їх символічним значенням. Зусиллями В.В.Куйбіди, Г.Г.Гаврися та В.В.Лопатинської у 2008 році був виданий практикум „Зоологія хребетних” [17] де розглянуті характеристики 136 видів птахів. Значна увага тут приділена аналізу народних назв птахів та їх взаємозв'язку з біологією видів.

У виникненні народних назв птахів та інших тварин є багато спільного з процесом топонімоторення. На кожному історичному етапі народ дає географічні імена за тією характерною ознакою, яка важлива для нього. У топонімії міцно закріплена етимологічно прозора доземлеробська “тваринна лексика”. У період полювання місця, де водилися перепели, куріпки, качки, гуси, тетереви, кулики та ін. птахи були індикатором певного біоценозу, місць по яких протікала річка, знаходився той чи інший географічний об'єкт. Назви птахів часто використовувалися як топоніми. У монографії В.В.Куйбіди „Екологія і географічні назви” зроблена спроба систематизувати топоніми екологічного змісту за ознаками їх походження [16]. Так, з відомим

орнітонімом пов'язаний гідронім *Бугай* – рр.: 1) л. пр. Дніпра; 2) п. рук. Дніпра в Дніпропетровській обл. Як доводить О.С.Стрижак, в основі назви лежить асоціація з бугаєм (від тюркського *buga* – «бик»). Дослідник засвідчує: місцеві жителі назву пояснюють тим, що річка гуде, як бугай у болоті.

Від назви птаха походить ойконім *Вороніж* – смт. Шосткинського р-ну Сумської обл. Походження назви тлумачать по-різному: одні виводять її від орнітоніма *ворон* (укр. **Крук** *Corvus corax* L.), інші – від давньоруського *воронь* «чернь, чорна земля». На наш погляд, різні тлумачення назви *Вороніж* доповнюють одне одного тому, що ворон здавна символізував чорну землю. Топонім *Вороновиця* – смт. Вінницького р-ну Вінницької обл., очевидно, має схоже пояснення. Вороновиця розташована поблизу р. *Ворона* пр. Південного Бугу. Назву річки Ворона можна пов'язати з поширенням там **Сірих ворон** *Corvus cornix* L. Ойконім **Гайворон** – м., рц. Кіровоградської обл. пов'язаний з народним орнітонімом *гайворон* або назвою місця (ліс, гай, місце колишніх бойовищ), де збиралися ворони. Спочатку, ймовірно, назва була дана урочищу, а вже від нього місту. Схоже пояснення мають ойконіми *Гусачівка* – с. Обухівського р-ну та *Гусинці* – колишнє с. Бориспільського р-ну Київської обл., розташоване на березі Дніпра. Після затоплення посеред затоки у воді й нині стоїть там сільська церква. Орнітологічну мотивацію мають географічні назви *Гусяче* – оз., на пн. Чернігівської обл., *Дергачі* (кол. *Деркачі*) – м., рц. Харківської обл., *Козарка* – рр.: 1) л. пр. Росави (бас. Дніпра), *Куличиха* – р., п. пр. Груні (бас. Псла).

Топонім *Лебедин* – м., рц. Сумської обл. походить від озера *Лебедин* (*Лебедине, Леб'яже*), котре розташоване на околиці міста і на якому, за переказом, водилося багато лебедів. Зустрічається чимало подібних назв – *Лебедине* – оз.: 1) на пд. сх. Чернігівської обл.; 2) на пд. сх.. Сумської обл.; 3) на пд. сх. Івано-Франківської обл., *Лебединець* – р., пр. пр. Гуйви (бас. Тетерева), *Лебединка* – р., л. пр. Тясмину (бас. Дніпра), *Лебедишка* – рр.: 1) л. рук. Дніпра в Запорізькій обл.; 2) л. рук. Дніпра в Херсонській обл., *Лебедівська* – р., п. пр. Дніпра, *Лебідь* – р., л. пр. Десни, *Лебедині острови* – о-

ви, розташовані на пн. зх. від Кримського п-ва в Каркінитській затоці Чорного моря – заповідник білих лебедів та ін.

Ойконім *Селезнівка* – смт. Перевальського р-ну Луганської обл. виник від найменування болота (в минулому – річки) *Селезень* – п. пр. Білої (бас. Сів. Дінця), що впадає в районі селища. Селезнями називають самців качок. Оронім *Соколина скеля* – верш. в Товтрах (Медоборах), над р. Збруч походить від місцевого терміна *сокіл* «стрімка скеля над річкою». Термін виник за асоціацією з птахами родини соколиних, у деяких з них дуже стрімкий політ: горизонтальний – близько 100 км/год, у момент пікірування – біля 300 км/год. На території України є гідроніми *Тетерів* (*Тетеревь* – у 1150 р., *Тетеровь*, *Тетерка*) – р., п. пр. Дніпра., *Чирське* – с. на р. Броварка Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл., *Чорногузка* – р., л. пр. Стиру (бас. Прип'яті).

Процеси зоонімотворення, топонімотворення та антропонімотворення взаємопов'язані і мають багато спільного. З моменту введення на Русі християнства, крім слов'янських автохтонних, або народних імен, були започатковані ще й церковно-християнські особові власні імена, у своїй основі грецького, латинського й старосв'ятого походження. У конкурентній боротьбі цих двох різновидів імен перемогли церковно-християнські, а народні, традиційні слов'янські залишили свій слід у сучасних прізвищах і прізвиськах. Навіть поверховий порівняльний аналіз народних орнітонімів, антропонімів та топонімів дає підстави для висновків про споріднені способи та основу їх утворення. Основою для утворення частини народних імен, як і топонімів, були: органи і частини людського тіла, видові назви рослин, тварин тощо. Отже, народні імена також віддзеркалювали живі компоненти певних екологічних систем. Розглянемо деякі приклади імен та імен-прізвиськ, які досліджувала М.О. Демчук [9].

Із роботи „Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV - XVII ст.” (1988 р.) ми відібрали деякі імена та імена-прізвиська, які походять від назв птахів: *Ворона*, *Воронь*, *Воронка*, (*Ворона Пушкарь*,

Олехно Ворона, Гаврило Воронка); Шпакъ, Шпачко, Шпачокъ, (Андрушко Шпакъ, Шпакъ Бѣликъ, Шпачок Пилипъ); Воробей, Воробецъ, (Воробей Новотный, Нестеръ В., Гриць Воробецъ); Сорока, (Якушко Сорока, С. Авдей); Голубъ, Голубко, Голубей, (Голубъ Сердятицкий, Г. Ивашковичъ, Алешка Голуб, Голубко Иванъ); Соколь, Соколикъ, (Евстафій Соколь, Грицько Соколикъ); Сова, Совка, Совча, (Ивашко Сова, Демко Совка); Сычъ, Сычикъ, (Юско Сычъ, Якымко Сычикъ); Чапля, (Степанъ Чапля); Чайка, Чайко, (Романъ Чайка, Василь Чайка); Чижъ, Чижикъ, Чижакъ, Чижка, (Харко Чижъ, Микита Чыж, Мартин Чижик, Хвесько Чижка); Дроздъ, (Демко Дроздъ); Соловей, (Стецько Соловей); Зозуля, (Зозуля Панасенко); Крукъ, Кручко, Кручикъ, (Гаврило Крукъ, Занко Кручко); Синица, Синичка, (Харка Синица, Лахно Синица); Журавель, Журавка, Журавликъ, (Семень Журавель, Романъ Журавка); Орель, Орликъ, (Олексей Орель, Игнатко Орель); Пугачъ, (Васко Пугачъ); Перепелиця, (Андрусь Перепелиця); Куликъ, (Куликъ Гордієнка); Горлиця, (Горлиця Велецкий); Лелека, (Кирило Лелека) та від назв домашніх птахів: Гусакъ, Гуська, (Иванъ Гусакъ, Гуська Тиронъ, Гуска Василій); Курка, Курочка, (Курка Хоменко, Хвесько К., Лавринъ Курочка); Качуръ, Качка, Качорка, Качорко, (Тимко Качор, Иванъ Качка); Козутъ, Козутикъ, (Антон Козутикъ); Селезень, (Власко Селезень).

Висновки.

1. Основоположником інвентаризації та вивчення на Україні народних назв птахів є видатний природознавець-філолог І. Верхратський. Значний внесок у вивчення народного теріологічного називництва зробили М. Шарлемань, І. Турянин, Н. Никончук, І. Марисова та ін.

2. Народні назви птахів тісно пов'язані з топонімами, антропонімами, етніонімами. Вони надають народному називництву національного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верхратський І. Нові знадоби номенклятури і термінології природописної, народної, збирані між людьми / І. Верхратський // Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. – Львів: Т.12.– 1908.– С. 13-23.
2. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народної и замітка о волоськімъ-павуку / І. Верхратський.– Львівъ: Въ печатні М.Ф.Поремби, Т.1.– 1864.– 18 с.
3. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народної / І. Верхратський: [членъ товариства „Просвіта”].– Львівъ: Зъ друкарні Ставропигійського Інституту, Т.2.– 1869.– 40 с. – (Въ додатку: декотрі повірки, забобони и пр.).
4. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народної / І. Верхратський; [членъ „Просвіти” и „Физиографичнѣго товариства” въ Кракові].– Львівъ: Зъ друкарні Ставропигійського Інституту, Т.3.– 1869.– 23 с.
5. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народної / І. Верхратський; [членъ „Просвіти” и „Физиографичнѣго товариства” въ Кракові].– Львівъ: Зъ друкарні Ставропигійського Інституту, Т.4.– 1872.– 23 с.
6. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народної / І. Верхратський [членъ „Просвіти” и „Физиографичнѣго товариства” въ Кракові].– Львівъ: Зъ друкарні Ставропигійського Інституту, Т.5.– 1872.– 40 с.
7. Верхратський І. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народної / І. Верхратський.– Львівъ: Зъ печатні Товариства имени Шевченка, Т.6.– 1879.– 24 с.
8. Воїнственський М.А. Птахи / М.А. Воїнственський.– К.: Радянська школа, 1984.– 299 с.
9. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. / М.О. Демчук.– К.: Наукова думка, 1988.– 172 с.
10. Демянчик Т.В. Справочник-апрелитель: Птицы Европы / Т.В. Демянчик. – Минск: Харвест, 2003.– 416 с.
11. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред-кол.: О.С. Мельничук (голов.ред.) та ін.].– К.: Наукова думка, 1982.– Т.1: А-Г / укл.– Р.В.Болдирев та ін.– 1982.– 631 с. – (Словники України).
12. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред-кол.: О.С. Мельничук (голов.ред.) та ін.].– К.: Наукова думка, 1982.– Т.2: Д-Копці / [укл.: Р.В.Болдирев та ін.].– 1985.– 570 с. – (Словники України).
13. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред-кол.: О.С. Мельничук (голов.ред.) та ін.].– К.: Наукова думка, 1982.– Т.5: Р-Т / [укл.: Р.В.Болдирев та ін.].– 2006.– 703 с. – (Словники України).

14. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред-кол.: О.С.Мельничук (голов.ред.) та ін.].—К.: Наукова думка, 1982.—Т.3: Кора-М / [укл.: Р.В.Болдирєв та ін.].— 1989.— 549 с. — (Словники України).
15. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред-кол.: О.С.Мельничук (голов.ред.) та ін.].— К.: Наукова думка, 1982.— Т.4: Н-П / [укл.: Р.В. Болдирєв та ін.; ред. тому: В.Т.Коломієць, В.Г.Скляренко].— 2003.— 656 с. — (Словники України).
16. Куйбіда В.В. Екологія і географічні назви: [монографія] / В.В. Куйбіда.— Фастів: Поліфаст, 2002.— 176 с.
17. Куйбіда В.В. Зоологія хребетних: практикум: посібник з навч.-польов. практики / В.В. Куйбіда, Г.Г. Гаврись, В.В. Лопатинська.— К.: Міленіум, 2008.— 212 с.
18. Куйбіда В.В. Народна природнича термінологія / В.В. Куйбіда // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: науково-теоретичний збірник / Мін-во осв. і науки Укр.; [ред. кол. Коцур В.П. та ін.] Спец. вип.: №4. — 2003. — С.114-129.
19. Куйбіда В.В. Народні назви птахів / В.В. Куйбіда // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: науково-теоретичний збірник. — 2005. — С. 253-262.
20. Марисова І.В. Птахи України: польовий визначник / І.В. Марисова, В.С. Талпош.— К.: Вища школа, 1984.— 183 с.
21. Марисова І.В. Світ пернатих Чернігівщини у назвах: короткий етимологічний словник-довідник для студентів природничо-географічного факультету / І.В. Марисова, В.М. Бойко.— Ніжин, 1998.— 28 с.
22. Никончук Н.В. Полесские названия птиц / Н.В. Никончук // Лексика Полесья: матеріали для полесского диалектного словаря.— М.: Наука, 1968.— С.439-472.
23. Птахи України під охороною Бернської конвенції / Г.Г.Гаврись, А.М.Полуда, В.Г.Домашлінець, Г.В.Фесенко, І.В.Давиденко, В.П.Боярчук, Ю.В.Кузьменко, С.В.Цуканова, С.Ю.Тайкова, А.В.Сипко : [за заг. редакцією Г.Г. Гаврися]. — К., 2003. — 394 с.
24. Російсько-українсько-латинський зоологічний словник. Термінологія і номенклатура / О.П.Маркевич, К.І.Татарко. — К.: Наукова думка, 1983. — 409 с.
25. Словарь української мови / Б. Грінченко.— К.: Т. 1.— 1907.— 494 с.
26. Словарь української мови / Б. Грінченко.— К.: Т. 2.— 1908.— 573 с.
27. Словарь української мови / Б. Грінченко.— К.: Т. 3.— 1909.— 506 с.
28. Словарь української мови / Б. Грінченко.— К.: Т. 4.— 1909.— 547 с.
29. Словник символів культури України: навч. посіб. / [за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка, В.В. Куйбіди]; Мін-во освіти

- і науки України, Переяслав-Хм. ДПУ імені Григорія Сковороди.–3-е вид., доп. і випр.– К.: Міленіум, 2005.– 352 с.
30. Турянин І. І. Народні назви тварин / І. І. Турянин // Зелені Карпати. – 1996. – №1–2. – С. 64–68.
31. Фесенко Г.В. Анований список українських наукових назв птахів фауни України / Г.В. Фесенко, А.А. Бокотей.– К. – Львів, 2002.– 44 с.
32. Фесенко Г.В. Птахи фауни України: польовий визначник / Г.В. Фесенко, А.А.Бокотей; за участі В.А. Костюшина, О.М. Пекла, В.П. Стойловського.– К., 2002.– 416 с.
33. Шарлемань М. До фавни Переяславщини / М. Шарлемань // Щорічник Полтавського народного природничого музею.– 1919.– №5-6-7.– С. 63-71.
34. Шарлемань М. Назви птахів (проект) / М. Шарлемань, К. Татарко // Словник зоологічної номенклатури (1927-1928).– К.: [факсим. відтворення вид. 1927-1928 рр.], 2005.– Ч. 1.– С. 1-67.– (сер. Словники України).